

Лавроненко О.М.

ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ - ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Які цілі виховання? Функції виховання? Позиція по відношенню до дитини? Хто він, вихователь, - сторонній спостерігач і статист? Помічник і порадник чи творець душі дитини?

Дати відповідь на ці питання можливо лише тоді, коли будуть сформульовані правила виховання, технології виховної діяльності, коли будуть винайдені відповіді на інші фундаментальні питання: для чого живе людина; від природи вона – добра чи погана, чим зобов'язана вона суспільству? Нарешті, які сили є рушієм розвитку людини?

Проблема цілей, цінностей, сенсу життя є головним питанням всіх філософій, релігій, творів художньої літератури, педагогічних течій.

Особливе місце серед особистісних якостей займають гуманістичні цінності – доброта, милосердя, патріотизм, працелюбність, щирість, вірність, щедрість та ін. Ці якості необхідні для того, щоб дитина навчилася жити в суспільстві за законами гуманізму, тобто узгоджувати власні потреби і прагнення із потребами і прагненнями оточуючих її людей, ставитись до людини як до найбільшої цінності на Землі.

Необхідність особливої уваги до виховання гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку обумовлена тим, що вони є, безумовно, умовою залучення дитини до культури людства. За допомогою гуманістичних цінностей забезпечується оволодіння нормами і правилами взаємодії із суспільством (оточуючими людьми), а саме це і є змістом культури. Тому, якщо дитина виховується на засадах гуманізму, то її входження в світ культури відбувається набагато легше, а її трудове, розумове, естетичне виховання вимагає від дорослих набагато менше турбот і зусиль.

Але і у батьків, і у педагогів найбільші труднощі виникають саме при вирішенні питань гуманістичного спрямування. Особливо складно займатися вихованням гуманістичних цінностей в умовах, коли держава знаходиться в економічній, політичній, духовній кризі (в стабільному суспільстві моральні ідеали, принципи, норми існують як єдина цілісна система, і більшість соціальних груп беруть активну участь у залученні до них нових поколінь). Україна вже більше 10 років перебуває у стані пошуку нового для себе шляху розвитку. Звідси – нестабільність в економіці, політиці, моралі. У зв'язку з цим значно ускладнився процес формування гуманістичних цінностей в сім'ї, в дошкільних і шкільних навчально-виховних закладах. Більшість дорослих самі втратили моральні орієнтири і не завжди уявляють собі що, коли і як потрібно формувати у дітей того чи іншого віку на шляху їх залучення до гуманістичної культури.

Вчителі (і батьки) повинні чітко уявляти основні методологічні проблеми, без вирішення яких ефективно виховання гуманістичних цінностей у дітей в сучасних умовах неможливе.

Перша проблема полягає у визначенні тих ідеалів, норм, принципів і цінностей, які повинні бути покладені в основу гуманістичного виховання дітей молодшого шкільного віку.

У всі часи дорослі намагались навчити дітей елементарним правилам, які регулюють їх відношення до світового загалу і близьких людей. Це дотримання порядку, вміння дивитись за собою, надавати допомогу рідним людям у домашніх справах, бути ввічливими і уважними в спілкуванні з оточуючими людьми та ін.

Сформувати у дитини навіть ці прості навички завжди було нелегко, не кажучи вже про більш глобальні гуманістичні орієнтири. Але педагоги, відчуваючи певні труднощі в тому, **як** потрібно виховувати дитину, завжди чітко уявляли, **що** потрібно в ній формувати, бо не мали проблем із розумінням цілей виховання. Цілі виховання із покоління в покоління залишались традиційними. Труднощі у методах виховання вирішувались, як правило, примусовістю, іноді й фізичним покаранням дитини за порушення норм поведінки.

В результаті, попередня система виховання найчастіше забезпечувала сліпе виконання зовнішніх вимог та правил без глибокої особистісної зацікавленості в їх реалізації.

В сучасних умовах виникла суспільна потреба в людині, яка здатна в своїй діяльності, спілкуванні з оточуючими максимально проявляти свої позитивні індивідуальні якості і свідомо керувати тими негативними рисами, які в тій чи іншій мірі притаманні кожному з нас. Тому виникає необхідність у розробці таких методик гуманного виховання, які мають бути орієнтовані на розвиток у дітей здатності культивувати в собі суспільно-цінні якості і самостійно переборювати те, що цьому заважає.

Звідси виникає друга методологічна проблема – проблема переходу від виховання, яке базується на примусовості (а, отже, пов'язаного з примусовими способами залучення до моральних норм), до такого впливу, який базується на особистому прагненні дитини “бути хорошою” в очах оточуючих.

На наш погляд, виховання гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку повинно мати певний механізм, який складається з наступних етапів:

1. Визначення і характеристика гуманістичної цінності (Н-д: Почуття відповідальності – це вміння самостійно спонукати себе турбуватись про інших).

2. Шляхи, умови і засоби формування гуманістичної цінності. Дитина повинна поступово підійти до свідомого розуміння певної гуманістичної цінності (Н-д: Відповідальність формується у дітей шляхом розумінням своєї залежності від оточуючих людей і обставин, а також потребує виконання тих дій, які забезпечують нормальне спільне життя в соціумі). Засобами

формування гуманістичної цінності можуть виступати твори художньої літератури, витвори мистецтва, музика, приклади із життя видатних людей та ін.

3. Створення нестандартних ситуацій для закріплення і перевірки “оволодіння” дитиною гуманістичною цінністю (використання рольових ігор, тематичних сімейних вечорів, зустрічей із цікавими відомими людьми та ін.).

Таким чином, у дітей 7-10 років необхідно – спільними зусиллями батьків і педагогів – формувати такі якості, як відповідальність, працелюбність, милосердя, патріотизм, почуття обов’язку та ін. Але деякі педагоги, які працюють з дітьми молодшого шкільного віку, нерідко припускаються помилки, вважаючи, що займатись цією справою повинні лише батьки. Практика доводить: більшість батьків не уявляє, в якому віці і під впливом яких факторів складається механізм гуманного розвитку дитини. Педагог, який буде знати цей механізм, зможе і повинен виступити в якості консультанта при вирішенні питань морального становлення дитини.

Дослідження І.Невського підтверджують наші спостереження. З 500 обстежених ним дітей з деформованим моральним розвитком 53% мають батька й матір, у 31% батьки мають низьку професійну кваліфікацію, в 76% поведінка батьків та стосунки між ними ненормальні, 90% батьків припускаються грубих педагогічних помилок. А тому, за нашим опитуванням, вірогідні причини вчинків дітей: негативний вплив оточення однолітків (68%), засобів масової комунікації (98%), педагогічні помилки (35%), дефіцит спілкування з батьками (89%). За статистичними даними Хмельницького центру гуманної педагогіки (2002 р.), українська мати на виховання дитини в середньому приділяє 15 хвилин свого часу на добу.

Третя методологічна проблема виховання на засадах гуманізму – проблема розуміння тих практичних задач, які стоять перед педагогом в роботі з учнями початкових класів. Таких задач, як мінімум, три.

По-перше, сформувати у дитини вищезгаданий механізм виховання гуманістичних цінностей.

По-друге, в період соціалізації дитини необхідно забезпечити її участь у всіх доступних для неї видах моральної взаємодії: з близькими людьми (батьками, родичами), з однолітками, зі знайомими і незнайомими людьми в суспільних місцях, із самою собою.

Гуманний розвиток дитини – це процес її поступового наближення до оволодіння нормою в кожному із перерахованих видів стосунків. Спробуємо визначити норми взаємодій, які відповідають перерахованим видам стосунків.

У ставленні до близьких людей суть гуманності полягає в умінні дитини піклуватись про ближнього, виявляти чуйність, співчуття, тактовність, надавати їм практичну допомогу.

В стосунках з однолітками – це вміння розуміти і приймати позицію іншого, поважати погляди друзів, виявляти готовність до співпраці, надавати допомогу і підтримку.

У спілкуванні з людьми в суспільних місцях гуманні норми пов'язані із формуванням в дитини елементарної поваги до оточуючих, здатності спокійно приймати обґрунтовані вимоги дорослих, виявляти тактовність, ввічливість, надавати допомогу тим, хто її потребує.

Ставлення до самого себе (моральний самоконтроль) виникає як результат тих вимог, які дитина здатна ставити до власної поведінки, культури. Тут зміст гуманних норм складається із адекватної самооцінки, сформованості совісті, почуття обов'язку, відповідальності, вміння дати раду самому собі, наявність навичок самоорганізації і самоконтролю.

А тому найважливішими принципами гуманної взаємодії дитини із оточуючими людьми є принципи “безпечного життя”: своєю поведінкою не створювати небезпеки, загрози для інших; своїми діями не обмежувати свободу людей; у своїх висловлюваннях і оцінках зважати на почуття власної гідності іншої людини.

Отже, мета морального виховання дитини полягає в тому, щоб вона будувала свої відносини з оточуючим світом на основі узгодження власних прагнень не тільки з прагненнями інших людей, але і з об'єктивними закономірностями розвитку тих природних і соціальних систем, які взаємодіють з нею.

По-третє, актуальною практичною задачею виховання гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку є формування у них вміння протистояти негативним прикладам, з якими кожна дитина стикається у повсякденному житті. Робота педагога ускладнюється ще й тим, що діти часто не підозрюють про негативний вплив тих чи інших форм поведінки оточуючих людей. Наприклад, дитина дивиться телевізійні програми і бачить на екрані насилля, вона може сприйняти це як нормальне явище; чує ненормативну лексику і приймає її за взірць для наслідування та ін. Ця особливість дитячого віку вимагає від вихователя особливої уваги до того потоку інформації, в якому живуть наші діти.

Перераховані методологічні проблеми вимагають свого вирішення, що передбачає розробку системи прийомів і методів формування гуманістичних цінностей та професійне використання вихователем цієї системи на практиці.

Відношення між дорослими і дітьми необхідно будувати на основі принципів гуманістичної педагогіки.

Гуманізм – це особливий тип світогляду, в основу якого покладено переконання в безмежності можливостей людини та її здібностей до самовдосконалення, прагнення свободи та захисту гідності особистості, ідея про права людини на щастя і про те, що задоволення її потреб та інтересів повинно бути безпосередньою метою суспільства. Виходячи з цих принципів, виховання можна охарактеризувати як створення умов для розвитку дитини та її максимальної самореалізації, а вихователя – як помічника дитини у становленні її власних відносин із суспільством, історією, культурою.

Ми хочемо познайомити читачів з досвідом роботи гуманної педагогіки (м. Хмельницький). Спілкування педагогів Недільної школи Центру гуманної

педагогіки з вихованцями здійснюється як співробітництво на засадах гуманізму. Основою такого спілкування є ряд принципів.

1. Бачення в дитині особистості, тобто врахування її індивідуальності, віра в неї і всеохоплююча підтримка.

2. Переконавання в тому, що всі діти талановиті: немає неталановитих дітей, а є ті, які поки що не знайшли себе. Кожна дитина неповторна і прекрасна. Педагоги школи вчать дітей вірити в свої сили, усвідомлювати свої можливості, допомагають увійти в більш широкий світ і відстоювати своє право на самостійність.

3. Віра в себе: якщо у дитини щось виходить гірше, ніж у інших, то необхідно знайти таку справу, яка вийде в неї краще. При спілкуванні з дитиною педагоги намагаються оберігати її ставлення відношення до самої себе. А у випадку невдачі, педагог підбадьорює дитину, вселяє їй впевненість у власних силах.

4. Успіх породжує успіх. Основна задача – створити на кожному занятті ситуацію успіху для всіх дітей, насамперед для недостатньо підготовлених: важливо дати їм відчуття, що вони не гірші за інших. Відомо, що повага до себе зростає на хвилі успіху. Педагоги забезпечують дитині успіх, перемогу над труднощами, тобто те, що допомагає їй усвідомити власну значимість.

5. Немає дітей нездібних: якщо кожному виділяти час, який відповідає його можливостям, то можна забезпечити оволодіння необхідним матеріалом та індивідуальний розвиток.

У загальноосвітній школі теж потрібно взяти курс на створення для дітей можливостей займати активну, ініціативну позицію в навчальному процесі – не просто засвоювати необхідний матеріал, а пізнавати світ, вступати з ним в активний діалог, самостійно шукати відповіді і не зупинятись на знайденому вирішенні як на кінцевому.

Умовою роботи педагога мають бути наступні правила.

- Ніколи нікого не карати.
- Не порівнювати дітей один з одним.
- Не осуджувати дитину в присутності інших.
- Не скаржитись на дитину батькам.
- Не ображати.
- Хвалити від душі.
- Вірити і довіряти.
- Щиро заохочувати.
- Знаходити спільну мову.

Проаналізуємо, від яких ще чинників залежить гуманістичне виховання підростаючого покоління.

В останній час складається уявлення, що виховання відходить в нашому суспільстві на другий план. Ми часто про нього забуваємо, думаємо лише про навчання, причому чи не з самого раннього віку. Ніхто не заперечує необхідності навчання, але якщо це відбувається без відриву від головного – виховання дитини, що у всі часи було основою справжньої педагогіки. На жаль, негативними є тенденції останніх років: заміна справжніх цінностей

хибними, спотворення моралі, збідніння сфери культури і освіти – все більше віддаляють суспільство від того високого, вічного і прекрасного, на чому завжди трималося життя. Сучасні батьки намагаються дати дитині те, що зробить її забезпеченою, захищеною, дасть їй переваги перед іншими. І мало хто при цьому турбується про внутрішній світ своєї дитини, про її душу, про якість Людини. Те ж ми бачимо і в сучасних закладах освіти України. Складається враження, що педагоги все більше турбуються про навчання – про так звану підготовку до життя. На цьому тлі виховання стає все менш важливим і помітним. Але всі процеси, які відбуваються в суспільстві, взаємопов'язані. Батьки менше займаються дитиною, вона стає більш самотньою. І цю самотність неможливо компенсувати гуртками, адже дитині потрібні люблячі її дорослі (батьки і вчителі), які є справжніми друзями і близькими людьми. А найголовніше – бути здатними повести її до справжньої мети.

У чому ж справжня мета гуманістичного виховання? Так як виховання – це не просто “пожива” для людини, а “живлення” високе, “живлення” для душі і серця. Тому виховання, а особливо гуманістичне виховання – це насичення внутрішнього світу людини високим, світлим, особливим, людським.

Якщо ми звернемося до висловлювань великих людей, то зрозуміємо, яке велмке значення вони надавали гуманістичному вихованню:

“Завдяки вихованню в майбутньому недосконале людство перетвориться в нову расу людей – такою є могутність виховання” (Р.Оуен).

“У вихованні прихована велика таїна вдосконалення людської природи” (Кант).

“Наскільки є досконалим виховання, настільки є щасливими народи” (Гельвецій).

“Роки дитинства – це перш за все виховання серця. Виховання – це не поєднання заходів і прийомів, а мудре спілкування дорослого із живою душею дитини” (В.Сухомлинський).

Замислюючись про виховання як про засіб впливу на духовний ріст дитини, розуміючи високе значення виховання, нам необхідно знати, що ж це за особлива “пожива”, чим необхідно “наповнити” дитину? На це питання важко відповісти, якщо не мати уявлення, яку Людину ми формуємо, якими якостями вона повинна володіти. Перш за все ми, педагоги нового покоління, повинні замислитись про цю досконалу Людину. В Недільній школі при Центрі гуманної педагогіки, в якій займаються діти від 6 до 11 років, педагоги завжди запитують батьків: “Що Ви вважаєте найголовнішим для Вашої дитини? Ким би Ви хотіли її бачити?” І що цікаво, більшість відповідає, що хотіли б бачити свою дитину справжньою Людиною. Це радує і вселяє надію. Проте багато з них не можуть до кінця пояснити свої почуття і бажання. Деякі називають такі якості, як доброта, чесність, порядність, чуйність, комунікабельність та ін. Коли ж ми запитуємо батьків, як ці якості виховати в дитини, труднощів при відповіді стає ще більше. Зрозуміло, що вони для цього приводять до нас своїх дітей, але це не знімає з них

відповідальності за виховання народжених ними дітей. Ми можемо і повинні разом вирішувати це велике завдання.

Уявлення про досконалу Людину накопичувалося в свідомості людства століттями і пов'язане завжди було з мріями про Високе, Прекрасне, Гуманне. У всі часи ці уявлення мали єдину основу, те, що ми називаємо Добром, Істиною, Красою. Так, якщо ми звернемося до фольклору, уважно прочитаємо народні казки, легенди, перекази, то зрозуміємо: всі вони говорять про одне і те ж, про одні й ті ж принципи і основи життя – про гуманність. Так і релігії світу: як би вони не відрізнялись, а мають єдиний Корінь, єдине Начало – гуманізм. Людство має загальні моральні принципи і поняття, які передаються з покоління в покоління. І ці норми – в самій людині. З ними людина народжується, і їх ми бачимо вже в дітей. Тому здавна говорять: “Устами ребенка глаголит истина”.

Всі найкращі людські якості можуть бути розвинені у дитини за допомогою дорослих або звестися нанівець з їхньою ж допомогою. Якщо ми вже зараз зрозуміємо те, що відбувається в сфері духовності й моралі, та почнемо діяти, то повинні будемо згадати, що Скарбниця духовності, в якій знаходиться все, що накопичено людством, - жива і саме з неї необхідно черпати все життєво важливе нам сьогодні. Коли міркуємо про виховання Людини, то знову повертаємося до перлин людської мудрості, до думок і висловів великих людей. Якою ж повинна бути гуманна людина?

“Нет опаснее человека, которому чуждо человеческое, который равнодушен к судьбам родной страны, к судьбам ближнего...” (М.Є.Салтиков-Щедрін).

“Немає нічого найкращого в світі, ніж давати щастя оточуючим людям” (Л.Бетховен).

“Людині притаманна вічна, велична потреба любити” (А.Франс).

“Справжній скарб для людей – вміння працювати” (Езоп).

“Мужність – риса, завдяки якій люди в небезпеці здійснюють прекрасні справи” (Арістотель).

“Великодушність – це не що інше, як співчуття благородного серця” (Н.Шальфор).

“Шляхетним є те, що безкорисно” (Ж.Лабрюйєр).

“Любить – значит делать доброе” (Л.Толстой).

“Безстрашність – це очі людського благородства. Безстрашна людина бачить добро і зло не тільки очима, але й серцем” (В.Сухомлинський).

“Радість є особлива мудрість” (М.Реріх).

“Чим моральніша людина, тим більшій кількості істот вона співчуває” (Ф.Бекон).

“Людяність – це усвідомлене почуття: лише виховання його розвиває і зміцнює” (Гельвецій).

“Справжній оптимізм полягає в прагненні до свідомого ідеалу” (А.Швейцер).

“Перша ознака занепаду суспільної моралі – це зникнення правди, адже правдивість лежить в основі духовності” (М.Монтень).

Отже, це лише невелика частина тієї мудрості, яка накопичена людством, яка дана нам для удосконалення себе і нашої великої справи – виховання Людини. Під вихованням людини ми розуміємо комплекс найкращих і найбільш важливих якостей людського характеру, а точніше синтез, тому що ці якості повинні в ньому гармонійно поєднуватися. Головним критерієм і наслідком цієї внутрішньої гармонії повинно бути творення добра і постійне духовне самовдосконалення.

Саме про синтез, про гармонію, про цілісність особистості ми повинні сьогодні думати. Варто було б згадати давню китайську притчу: “У мудрого Конфуція було три учні: Гун, Лу і Чжан. Одного разу монах-мандрівник запитав старця:

- Що ви скажете про свого учня Гуна?

Старець відповів:

- Навіть учені захоплюються розумом Гуна!

- А які якості притаманні Лу?

- Хоробрість.

- А що ви скажете про третього учня?

- Працелюбність Чжана варта захоплення.

Монах здивувався:

- Якщо Гун такий розумний, якщо Лу такий хоробрий, якщо Чжан такий працелюбний, чому ж ще вони вчать у вас?

- Вислухай мою відповідь, - сказав Конфуцій. – Гун розумний, але лінивий. Лу хоробрий, проте необачний. Чжан працелюбний, але заздрісний. Гун не знає, що розум не приносить щастя ледарю. Лу не знає, що хоробрість без обережності веде до загибелі. Чжан не знає, що радість не живе поруч із заздрістю. Нічого цього мої учні не знають. І поки вони не досягнуть цієї істини, я буду вчителем, а вони моїми слухняними учнями”.

Безперечно, що сьогодні, коли світ охоплений насиллям, жорстокістю, нашим дітям потрібні не тільки освічені методисти, але й мудрі і благородні наставники. Виховання в сучасних умовах виходить на перший план. Повертаючись до того, з чого почали, подумаємо про справжню суть, значення виховання. Тому головна мета – виховання Людини, що володіє синтезом якостей людяності. На цій основі ми можемо дати істинну освіту, яка нерозривна з розумінням сенсу життя і призначенням Людини. Тільки тоді ми зможемо бути впевненими, що освічені, але аморальні особистості не будуть руйнувати наше життя, вміло користуючись своїми знаннями, що чисельність таких людей буде зменшуватись, а шляхетних творців збільшуватись. І будемо сподіватись на те, що ми знаємо, що робити; в житті багато прикладів видатних Людей, багато краси, яка виховує душу, навчає гармонії і досконалості, багато творчої праці, яка не дає серцю спати та будить уяву і фантазію для нових відкриттів і досягнень. Будемо дивитися на все поглядом світлим і широким, і тоді ми побачимо те, що нам допоможе стати досконалими людьми. У цьому головне завдання кожного вихователя сьогодні і завтра. Вирішивши його, ми зможемо більше зробити для дітей. Хочеться згадати слова англійського історика Томаса Карлейля: “Людина не

повинна скаржитись на час; із цього нічого не вийде. Час лихий – ну і що ж, на те і людина, щоб покращити його”.

Використана література:

1. Амонашвілі Ш. Гуманная педагогика. – М.: Издательский дом Шалвы Амонашвили. – 2001. – 320 с.
2. Антоненць М.А. Не шукати ідеалів у старовині та лише у “своїй хаті” //Відродження. – 1993. - №2. – С.65-67.
3. Гуменюк Г. Національна самосвідомість школярів та перспективи її розвитку // Рідна школа. – 1999. - №2. – С.59-61.
4. “Золотые россыпи”. – М., 1961. – 40 с.
5. Кулачківська С., Подоляк Л. Гуманістичний підхід: теорія і практика //Дошкільне виховання. – 2000. - №10. – С.3-4.
6. Невский И.А. Комплексный подход к анализу некоторых социально-педагогических проблем воспитания детей и предупреждения их антиобщественного поведения. – Кишинев, 1980. – 116 с.
7. Таранов А. Многоликая философия. – М., 1999. – 384 с.